

4. Shults S. (2010), Ukraine Economic Space formation, structuring and management, Lviv, 408 p. (ukr).
5. Babaiev V. M. (2010), Management of a large city: theoretical and applied aspects, Kharkiv, 307 p. (ukr).
6. Sharov Yu. P. (2010), *Publichne upravlinnia*, № 2, pp. 190-193 (ukr).
7. Nijkamp P. (2008), *Romanian journal of regional science*, Vol. 2, № 1, pp. 1-34 (engl).
8. Voronin A. G. (2004), Municipal governance and housekeeping: theory and practice, Finansy i statistika, Moscow, 176 p. (rus).
9. Zotov V. B. (2008), System of municipal management, Piter, St. Petersburg, 511 p. (rus).
10. Glazunova N. I. (2008), System of state and municipal management, Moscow, 640 p. (rus).
11. Tymchuk M. (2000), Municipal management in the system of management of regional economy, *Ekonomichnyi chasopys*, № 9, pp. 9-10 (ukr).
12. Nikitin V. V. (2010), Modernization of territorial administration major city: international experience and Ukraine, *Derzhavne budivnytstvo*, № 1, available at: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2010-1/doc/5/04.pdf> (ukr).
13. Melnyk A. F., Monastyrskyi H. L. (2004), Municipality as a corporation: some organizational problems of formation, Ternopil, pp. 30-33 (ukr).
14. Karlova O. A., Huliak R. Ye. (2008), *Kommunalnoye khozyaystvo gorodov*, V. 80, pp. 3-11 (ukr).
15. Popova Yu. M. (2009), *Efektivna ekonomika*, № 3, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=55> (ukr).

© Чувікіна Наталія

Надійшла до редакції 22.01.2014

УДК 94(477.6):37.014"1943/1982"

БАЛИКІН ІВАН,

магістр історії, здобувач кафедри історії України Донецького національного університету

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У СИСТЕМІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ 1943-1982 рр. (НА МАТЕРІАЛАХ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті розглядається офіційна позиція радянської влади у сфері національної політики протягом 1943-1982 рр., аналізується ситуація в мовному середовищі Донецького регіону, визначаються основні канали реалізації політики в мовному середовищі, зокрема через систему шкільної освіти як основного механізму в цьому процесі. Автор доводить, що за всіх умов саме політика русифікації була єдино можливим для централізованої радянської влади засобом управління такою великою державою, як Радянський Союз.

Ключові слова: національна політика радянської влади; Донбас; мовне середовище; рідна мова; система шкільної освіти; мова навчання; русифікація.

Постановка проблеми. Одним із важливих аспектів політики держави є ставлення до національних меншин. Етнічний склад Донбасу - Сталінської (з 1961 р. - Донецької) та Ворошиловградської (1958-1970 рр. - Луганської) областей - виокремлює його серед інших регіонів нашої країни та робить цікавим для дослідження. Одним із ключових показників реалізації національної політики радянської влади є мова, яку населення вважало рідною та мова навчання в школах. Аналізуючи такі показники за основними національностями, використовуючи дані Всесоюзних переписів та щорічних звітів відділів народної освіти, можна визначити, якою була мовна політика влади щодо жителів регіонів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питання державної мовної політики радянської влади, реалізованої на території Донбасу протягом 1943-1982 рр., недостатньо висвітлені як у науковій, так і в краєзнавчій літературі. Проте слід зазначити, що певним аспектам лінгвістичного середовища періоду після 1943 р. в Донбасі присвячено ряд праць дослідників, таких як В. М. Скляр [1], Ж. А. Шевчук [2], В. І. Наулко [3] та ін. Особливу цінність при вивченні питання середньої освіти в досліджуваній період мають праці українських істо-

риків О. М. Майбороди та Ю. І. Шаповала, які, зокрема, навели дані про кількість шкіл з українською мовою навчання в УРСР 1945-1982 рр. [4]. Цікавими та корисними за темою є роботи української вченої О. В. Тевікової, яка описала політику радянської влади в галузі освіти в роки "відлиги" [5].

Метою дослідження є відстеження реалізації національної, зокрема мовної, політики в системі шкільної освіти Донбасу протягом 1943-1982 рр. Нижня хронологічна межа обумовлена визволенням території Донбасу радянськими військами від нацистських окупантів. Верхня межа визначається 1982 р. - роком смерті Л. І. Брежнєва.

Джерельна база. Джерелами для написання статті слугували, крім опублікованих, матеріали архівів: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державного архіву Донецької області, Державного архіву Луганської області. За походженням та змістом указані джерела можна поділити на чотири групи: документи партійних органів, актові джерела, діловодні документи, статистичні матеріали. До першої групи відносяться документи партійних органів, оскільки саме партія визначала зміст та форми втілення національної політики, політико-ідеологічні настрої. До них

належить програма КПРС 1961 р., прийнята на XXII з'їзді КПРС, що проходив 17-31 жовтня 1961 р. Друга група представлена актовими джерелами, що складаються із законодавчих і нормативних документів органів радянської влади всіх рівнів, а саме: Конституцією СРСР 1977 р., Законом "Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР" 1958 р. (аналогічний Закон був затверджений і Верховною Радою УРСР 17 квітня 1959 р.), Постановою Ради Міністрів Української РСР "Про заходи з дальшого удосконалення вивчення й викладання російської мови в Українській РСР" від 2 листопада 1978 р. Третю групу становлять документи поточного діловодства, що відображають повсякденну роботу центральних та місцевих органів виконавчої влади. Серед них доповідна записка до ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР від 23 січня 1960 р. "Про заходи з поліпшення викладання російської мови в Українській РСР", звіти Сталінського обласного відділу народної освіти за 1943/44-1981/82 навчальні роки (н. р.). Четверта група джерел представлена статистичними матеріалами. Матеріали публікацій підсумків Всесоюзних переписів населення 1959 та 1979 рр. в Українській РСР, а особливо таблиця "Розподіл населення за віком, рідною мовою та другою рідною мовою народів СРСР", містять статистичні дані щодо мовної ситуації в Донбасі.

Використані автором джерельні матеріали дають змогу з'ясувати, які партійні та державні документи мали найбільше значення для формування мовної політики в Радянському Союзі, яку мову називали рідною найбільш чисельні національності; висвітлити основні тенденції в регіоні в досліджуваний період, яким чином радянська влада впроваджувала мовну політику.

Отже, джерельну базу можна вважати достатньою для вирішення поставлених у цій статті дослідницьких завдань.

Виклад основного матеріалу. Однією з провідних характеристик мовної політики радянської влади була русифікація, методи й канали якої чисельні та різноманітні. Одним із них була школа. У 1958 р. був прийнятий Закон "Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР" [6]. 17 квітня 1959 р. мало місце затвердження аналогічного Закону і Верховною Радою УРСР.

Принциповим для нашого дослідження є те, що серед основних завдань освітніх закладів усіх рівнів була політика злиття націй, зокрема української з російською. У цьому мовна політика радянської влади досягла значних результатів, оскільки реалізовувалася головним чином через цілеспрямовану та повсюдну русифікацію духовної, культурної, освітньої та побутової сфер життя населення. Згідно з вищезгаданим законом вивчення національної мови та навчання нею в національних школах вважалися справою добровільною. Від батьків залежало, у яку школу (російську або національну) віддати своїх дітей. Батьки також вирішували, якою мовою в національній школі має вестися навчання - російською або рідною. Зрозуміло, батьки, бажаючи забезпечити успішну кар'єру своїм дітям і добре знаючи, що це можливо тільки через російську школу, зазвичай і надавали їй перевагу.

У 1950-х рр. русифікаторська політика набула прихованого характеру, а її темпи були дещо уповільнені, проте вже з кінця 1950-х, а особливо в 1960-х рр., мовна політика уряду, спрямована на денационалізацію, знову набирає обертів.

Про русифікаторську політику влади свідчать численні тогочасні документи Міністерства освіти України. Серед них доповідна записка до ЦК КПУ і Ради Міністрів

УРСР від 23 січня 1960 р. "Про заходи щодо поліпшення викладання російської мови в школах Української РСР", матеріали XXII з'їзду КПРС, що проходив 17-31 жовтня 1961 р. і затвердив нову національну Програму КПРС, у якій проголошувалася ідея "злиття націй" та окреслювалася політика відвертої русифікації [7]. На цьому ж з'їзді КПРС М. С. Хрущов оголосив: "У СРСР сформувалась нова історична спільнота людей різних національностей із загальними характерними рисами - радянський народ". У той час було надано ряд вказівок, що мали закріпити існування й зростання радянського народу: про переміщення населення шляхом обміну кадрами; про багатонаціональність союзних республік і зникнення значення кордонів між ними; подальше зменшення відмінностей народів СРСР; об'єднуючу силу російської мови як мови міжнародного порозуміння; недопустимість національного "самообмеження"; необхідність створити "надреспубліканські зони" з вищими над урядами союзних республік органами. Усе це сприяло ще більшому укріпленню позицій російської мови в Україні, яка переважала в основному в установах та навчальних закладах, перетворилася на обов'язкову мову для вивчення в системі загальноосвітньої школи і в офіційному житті.

XXIV з'їзд КПРС у 1971 р. став ще одним потужним поштовхом для здійснення концепції радянського народу. А постанова Ради Міністрів Української РСР "Про заходи щодо подальшого удосконалення вивчення й викладання російської мови в Українській РСР" від 2 листопада 1978 р. - тому підтвердження. Традиційно вона була прийнята до виконання постанови Ради Міністрів СРСР від 13 жовтня 1978 р. "Про заходи щодо подальшого удосконалення вивчення і викладання російської в союзних республіках" [8]. У ній наказувалося здійснити в 1979-1983 рр. заходи щодо вдосконалення програм, підручників і навчальних посібників з російської мови для навчальних закладів з українською, молдавською, угорською і польською мовами навчання; поліпшити забезпечення шкіл та інших навчальних закладів навчальною, художньою, методичною та довідковою літературою, наочними посібниками, збільшити тираж видань, розширити випуск літератури для дітей російською мовою. Міністерству освіти УРСР необхідно було ввести з 1980/81 н. р. вивчення російської мови в перших класах загальноосвітніх шкіл з українською мовою навчання.

Одним із вирішальних етапів у формуванні державної національної політики у сфері мови в Радянському Союзі було прийняття нової Конституції Радянського Союзу в 1977 р.

У той час як у Конституції СРСР 1936 р. зазначалося про "навчання в школах рідною мовою" [9], у Конституції 1977 р. читаємо про "можливість навчання в школі рідною мовою" [10]. Це відображає широко розповсюджену практику того, що багато батьків воліли відправляти своїх дітей у російськомовні школи, а не в національні.

Критерієм оцінки та показником успішності реалізації мовної політики радянської влади є показник мови, яку населення вважало рідною.

Знання нацією рідної мови є основним із основних критеріїв етнічної ідентичності. Виникає питання, чому величезний пласт національних меншин у Донбасі за роки радянської влади втратив пріоритетну ознаку національної ідентичності - володіння рідною мовою. За даними Всесоюзних переписів населення, у повоєнні десятиріччя відсоток представників національних меншин, які називали рідною мовою свою національну,

неухильно зменшувався. Особливо рельєфно ця тенденція виявилася в роки правління Л. І. Брежнєва.

Результатом створення радянського народу через

Рис. 1. Рідні мови для населення Донбасу 1959 р.
Складено автором на основі [47].

"упровадження" в усі сфери життя населення російської мови як єдиної об'єднуючої можуть слугувати відсоткові показники, наведені нижче (рис. 1, рис. 2).

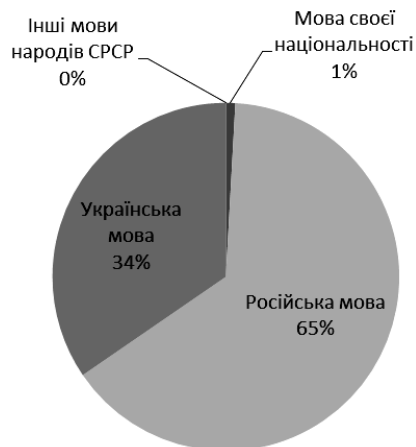

Рис. 2. Рідні мови для населення Донбасу 1979 р.
Складено автором на основі [47].

Яким чином радянська влада досягла такого результату? У першу чергу, механізмом для втілення поставлених задач стала система шкільної освіти. Аналіз мережі шкіл на території Сталінської та Ворошиловградської областей показує, що в період 1943-1982 рр. не було жодної школи з мовою навчання якої б то не було національної меншини.

Узагалі школи розподілялися на три типи за лінгвістичною ознакою: з російською, українською, російсько-українською мовами навчання.

Відповідно до звіту Сталінського обласного відділу народної освіти за 1944/45 н. рр. відділ освіти переймався залученням дітей до навчання згідно із Законом "Про загальне обов'язкове навчання". Було занепокоєння через відсутність в учнів одягу та взуття, хвороби тощо. Школи брали на себе відповідальність щодо харчування учнів під час навчання. Кількість учнів у 1943/44 н. р. 184457 ос. уже наступного 1944/45 н. р. значно виросла до 265260 ос. [13]. Станом на 1944/45 н. р. не вистачало 131 вчителів української мови, а нестача вчителів російської мови становила 99 ос. [14]. Даних про розподіл шкіл за мовою навчання немає. Увесь звіт написано українською мовою.

Кількість учнів у 1945/46 н. р. становила 332623 ос. [15]. У звіті фігурують відомості про школи з українською та російською мовою навчання, але не міститься інформації про їх кількість [16]. Кількість учнів на 1946/47 н. р. уже складала 350798 ос. [17]. У цьому навчальному році багато дітей не були залучені до навчання через невирішену повсюдну проблему: відсутність одягу, взуття та хвороби [18]. Також у цьому році завезено 311658 російськомовних і 141679 україномовних підручників [19]. Кількість учнів, які вивчали українську мову, була 147085, а російську - 135471 [20]. Незважаючи на значну перевагу в кількості російськомовної навчальної літератури, україномовних учнів у ці роки було навіть більше, ніж російськомовних. Відомостей про національні школи немає. Куцкові методологічні об'єднання вчителів по всій області обговорювали, зокрема, таке питання: "Про помилки й перекручення в підручниках з української літератури" [21].

Далі відзначається, що кількість учнів у 1947/48 н. р. становила 405329 осіб [22]. Отже, апарат державної пропаганди розповсюджував свою діяльність і на систему шкільної освіти. Міністерством освіти було затверджено 1012 шкіл з українською мовою навчання, у яких

повинен був навчатися 188821 учень, 579 шкіл із російською мовою навчання з 28139 учнями. Але фактично на початок 1948/49 н. р. працювало 997 шкіл з українською мовою навчання з 159019 учнями та 574 школи з російською мовою навчання, де навчалися 244654 учнів [23]. Проблеми залишалися ті самі: відсутність одягу, взуття та хвороби. Тож головна увага об'єднано була прикута не до мовної політики в школах, а до матеріального забезпечення шкіл. Було закуплено 909839 підручників для шкіл з російською мовою навчання і 506826 підручників для шкіл з українською мовою навчання [24].

Варто зауважити, що звіти за вищезазначені роки й до 1948/49 н. р. були складені українською мовою, а частина, у якій описувався стан навчального процесу російської мови та літератури - російською. А вже у звіті про роботу шкіл Сталінської області за 1949/50, 1950/51, 1951/52 н. рр. ситуація протилежна. Увесь звіт складено російською мовою, а частина про українську мову та літературу - українською.

Отже, у 1949/50 навчальному році працювало 1614 шкіл [25]. Сталінський обласний відділ народної освіти направив Міністерству освіти замовлення на 2422807 підручників для шкіл із російською мовою навчання та 1144016 підручників для шкіл з українською мовою навчання. Проте міністерством було виділено 1525665 підручників (що на 178350 більше замовлення) для шкіл із російською мовою навчання та 1322366 підручників (що на 897142 менше замовлення) для шкіл з українською мовою навчання [26].

На перше вересня 1950 р. працювало 1.620 шкіл [27]. Було виділено 1525600 підручників для шкіл із російською та 1322300 підручників для шкіл з українською мовами навчання. У звіті сказано, що "у зв'язку з тим, що по підручниках для шкіл з російською мовою навчання план був нижче нашої заявки на 897 тис. примірників, забезпеченість цими підручниками за рядом назв була незадовільною. Школи з українською мовою навчання були забезпечені достатньо" [28]. Незважаючи на такі показники із забезпеченості шкіл підручниками, ситуація з учителями була дзеркальною. Були проведені курси з підготовки вчителів для V-VII класів семирічної і середньої школи із числа вчителів I-IV класів: з російської мови - 205 учителів, української мови - 225 учителів [29]. Це показує, що на той час потреба в учителях української мови була більшою, ніж російської.

У 1951/52 н. р. у Сталінській області діяло 1618 шкіл [30]. У щорічному звіті зазначається: "Підручниками школи були забезпечені значно краще, ніж у попередні роки, проте, по ряду назв, у тому числі підручники з іноземних мов, української літератури, задачки з алгебри (Ларичев) та ін., відчувалася гостра нестача" [31]. Ситуація щодо підручників з української літератури пояснюється новими тлумаченнями терміна "український буржуазний націоналізм" та викриттям його у творах українських літераторів, пошуком "соціалістичного інтернаціоналізму" у творчості українських класиків. Саме через таку практику підручники з української літератури завжди вилучалися з обігу та перевидавалися зі змінами, затвердженими радянською цензурою.

Цікавим для вивчення є національний склад керівних працівників школи та міськ/райвно. Серед усіх посад (директори шкіл, інспектори міськ/райвно, завідувачі міськ/райвно) було 684 українці, 241 росіянин, 53 греки, 37 євреїв та 25 представників інших національностей [32].

У 1952/53 н. р. діяло 1619 шкіл [33]. У цих школах працював 2701 учитель російської мови та 2191 - української [34].

У 1953/54 н. р. було 1626 шкіл [35]. Із тогорічного звіту відомо, що в школах працювали 3018 учителів російської мови та 2439 - української мови [36]. Цей звіт об'єднано, як і за 1954/55 та 1955/56 н. рр., був складений російською мовою, а частина про українську мову та літературу - українською.

Звіт про роботу шкіл Сталінської області в 1956/57 н. р. було написано українською мовою, окрім частини про російську мову та літературу, як і звіти за 1957/58, 1958/59, 1959/60, 1960/61, 1961/62, 1962/63 н. рр. У них указується, що в області в цей період функціонувало 1625 шкіл [37].

Уперше в післявоєнних щорічних звітах об'єднано дані про кількість шкіл із різними мовами навчання зустрічаються в річному звіті про роботу шкіл і відділів народної освіти в 1959/60 н. р. За мовами навчання школи розподілялися так: з українською мовою навчання працювало 895 шкіл, у яких навчалися 109,8 тис. учнів; з російською мовою навчання було 754 школи, де навчалися 389,1 тис. учнів; також було 37 шкіл, де навчалися російською й українською мовами, у них 13,5 тис. учням уроки вели російською, а 5,1 тис. учням - українською мовою [38].

Згідно з річним звітом про роботу шкіл і відділів народної освіти в 1960/61 н. р. за мовами навчання школи розподілялися таким чином: з українською - 877 шкіл, у яких навчалися 124,5 тис. учнів; із російською - 857 шкіл, де навчалися 462,3 тис. школярів; із російською та українською мовами навчання - 50 шкіл з 23,5 тис. школярів [39].

Наведені вище дані свідчать про те, що кількість шкіл з українською мовою навчання була більшою, проте в школах із російською мовою навчання навчалося майже в 3,5 рази більше учнів. Це певним чином віддзеркалює тенденції принаймні в мовній політиці регіону. Батьки з більшим бажанням віддавали дітей до російськомовних шкіл, хоча вони й були переповнені на протигагу україномовним. Безумовно, така тенденція пояснюється й безальтернативністю вибору. Незважаючи на той факт чи, навпаки, саме через те, що Донецька область завжди була багатонаціональною, а отже, і полілінгвістичною, на її території в післявоєнний період не існувало жодної школи з навчанням мовою національних меншин. Така ситуація зберігалася аж до 1982 р.

Проте, незважаючи на реальну ситуацію, у річному звіті про роботу шкіл і відділів народної освіти в 1961/

62 н. р. зустрічаємо штамп радянської пропаганди: "Мережа шкіл області на 1961/62 н. р. була складена у відповідності з народно-господарським планом та Законом про школу з тим, щоб забезпечити охоплення восьмирічним навчанням всіх дітей 7-15 рр. на рідній мові і далі поширення серед політехнічного навчання" [40]. Далі, згідно цього звіту, за мовами навчання школи розподілилися так: із російською - 867 шкіл, де навчалися 504,1 тис. учнів; з українською - 864 школи, у яких навчалися 125,8 тис. школярів; із російською та українською - 54 школи, де 16,8 тис. дітей навчалися російською мовою та 7,8 тис. - українською. Таким чином, більшість учнів навчалися в школах російською мовою - 520,9 тис. ос. Згідно зі звітом "це пояснюється складом населення Донецької області і бажанням батьків" [41].

На початок 1972/73 н. р. на території Донецької області працювало 1408 шкіл, із них 964 - російськомовні, їх відвідували 657758 учнів. А з українською мовою навчання працювала 371 школа з 65335 дітьми; із російською та українською мовами навчання - 73 школи, де навчалося російською - 19847 школярів і 14030 - українською [42].

У наступному навчальному році в Донецькій області працювало 1358 шкіл. Із них із російською мовою навчання було 950 шкіл, у яких навчалися 645549 учнів, з українською мовою навчання була 331 школа, де навчалося 59068 дітей, із російською та українською мовами навчання було 77 шкіл, де 18267 школярів навчалися російською, а 13981 - українською [43].

У 1974/75 н. р. у системі народної освіти Донецької області працювало 1272 школи, із них із російською мовою навчання - 902 школи з 623017 учнями, з українською мовою навчання - 285 шкіл із 52461 учнем, російсько-українських - 85 шкіл, які відвідували 19902 російськомовних і 14321 україномовний школяр [44].

У 1975/76 н. р. у Донецькій області діяло 1269 шкіл. Із них російських було 912 шкіл, у яких навчалося 600846 учнів, українських - 264 школи, які відвідувала 51241 дитина, російсько-українських - 76 шкіл, де 17155 школярів навчалися російською, а 9576 - українською [45].

На початок 1978/79 н. р. розподіл 1200 шкіл із 609187 учнями за мовою навчання був таким: 919 російських шкіл - 552945 учнів, 204 українські школи - 34690 учнів, у 77 школах - 12236 школярів навчалися російською та 9316 учнів - українською [46]. Типовим є те, що в таблиці "Відомості про розподіл шкіл й учнів за мовою навчання на початок 1978/79 навчального року" в графі "Школи з однією мовою навчання" наявні для заповнення молдавська, російська, українська, угорська та польська мови. Тобто на території Радянської України існували школи з іншими мовами навчання, а не тільки російською та українською. Проте інші регіони не є об'єктом нашого дослідження. Далі розподіл відбувається таким чином: "школи з російською мовою навчання" та "школи з неросійською (неросійськими) мовою навчання" (прописом додано "українською"). Це яскравий приклад, того, що радянська влада в майбутньому розглядала навчання тільки через призму російської мови як єдиної по всьому Радянському Союзу. Мови інших національностей, навіть тих, у яких були національні республіки, були лише "неросійськими" (рис. 3).

У зв'язку з тим, що щорічні звіти об'єднано не надавали статистики щодо кількості російськомовних та україномовних шкіл протягом 1943-1982 рр., ці дані були неперіодичними, неповними, уривчастими, у нашій статті аналіз мережі шкіл здійснюється з 1959/60 н. р. (рис. 4).

Вищенаведені дані дають нам змогу зробити вис-

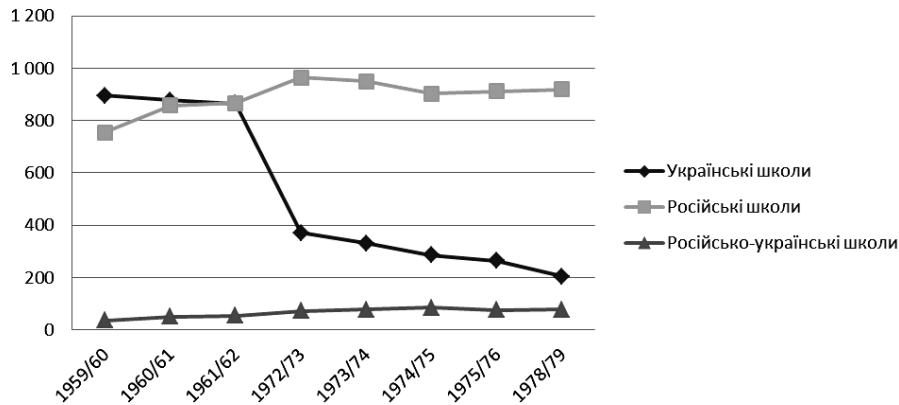

Рис. 3. Розподіл шкіл за мовою навчання в Сталінській обл. (1959/60-1978/79 н.р.).
Складено автором на основі [38-46].

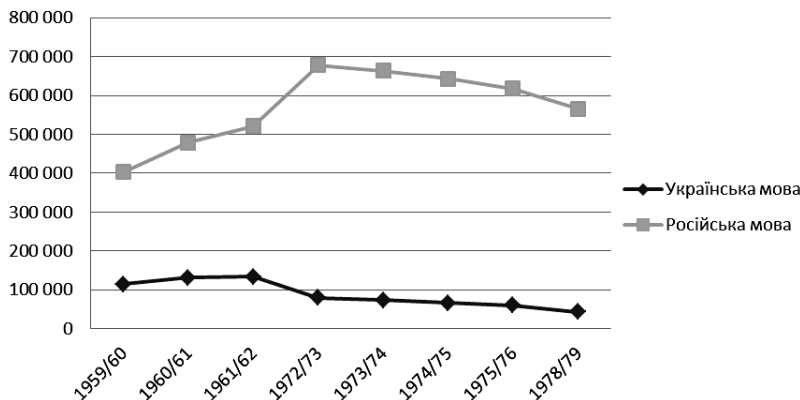

Рис. 4. Розподіл учнів за мовою навчання в Сталінській обл. (1959/60-1978/79 н.р.).
Складено автором на основі [38-46].

новок, що з початком перебування на посту Першого секретаря КПРС М. С. Хрущова і до кінця епохи Л. І. Брежнєва картина була невтішною. Більше половини шкіл стали російськомовними, хоча двадцять років до того кількість україномовних шкіл була більшою. Така тенденція простежується й у середовищі учнів. Різниця співвідношення учнів, які навчалися російською та українською мовами, майже за два десятиліття змінилася на користь російської мови: якщо в 1959/60 н. р. російською мовою вчилися майже в 3,5 раза більше школярів, ніж українською, то в 1978/79 н. р. їх було в 12,8 раза більше.

Ситуація у Ворошиловградській області була аналогічною.

Той факт, що щорічні звіти складалися то російською, то українською мовами, яскраво показує тодішню ситуацію в мовному середовищі не тільки виконавчих органів влади, але й усього суспільства. Поряд із розвитком національних культур, а отже, і мов як їх складової, завжди існував курс на "зближення націй", який, у першу чергу, асоціювався з упровадженням у щоденне використання російської мови як мови міжнародного спілкування в Радянському Союзі.

Висновки

У період 1943-1982 рр. радянська влада послідовно здійснювала процес створення єдиного радянського народу на теренах СРСР шляхом русифікації всіх ступенів освіти, що дало відчутні результати. Добровільність вибору мови навчання при командно-адміністративних методах управління країною давала ще кращі результати за ширмою демократії. Оскільки така велика держава, як СРСР прагнула уніфікувати систему міжреспубліканського спілкування через упровад-

ження російської мови, процес русифікації на території Української РСР здійснювався більш інтенсивно, ніж в інших союзних республіках, і мав свої особливі риси. На Донеччині постійно йшов процес збільшення російськомовних шкіл та зменшення україномовних. Між 1961/62 та 1972/73 н. рр. відбулося різке зменшення україномовних шкіл та істотне збільшення кількості учнів, які навчалися російською. Це було пов'язано з новою хвилею створення "радянського народу".

Перспективи подальшого дослідження теми полягають у вивченні національної політики радянської влади та її реалізації в Донбасі 1943-1982 рр. у різних сферах життя суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

- Скляр В. М. Зміни національного складу та мовної структури населення України за 1959-1989 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 09.00.12 / В. М. Скляр. - К., 2001. - 181 с.
- Шевчук Ж. А. Мовна політика в Україні (кінець 50-х - початок 90-х рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Ж. А. Шевчук. - Харків, 2001. - 19 с.
- Наулко В. І. Етнічний склад населення Української РСР: статистико-картографічне дослідження / В. І. Наулко. - К. : Наук. думка, 1965. - 276 с.
- Майборода О. М. Політична історія України ХХ століття : у 6 тт. / О. М. Майборода, Ю. І. Шаповал. - К. : Генеза, 2003. - Т. 6. Від тоталітаризму до демократії (1945-2002). - С. 172.
- Тевікова О. Русифікаторська політика радянської влади в галузі освіти в роки тимчасової лібералізації тоталітарної системи / О. Тевікова // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. - Рівне, 2008. - Вип. 13. - С. 84-89.
- Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР // Радянська школа. - 1959. - № 1. - С. 3-15.

7. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898-1986) / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. - [9-е изд., испр. и доп.]. - М. : Политиздат, 1986. - Т. 8. - 1986. - С. 161-292.

8. Постановова Ради Міністрів СРСР від 13 жовтня 1978 р. "Про заходи по дальшому удосконаленню вивчення і викладання російської в союзних республіках" [Електронний ресурс] // Офіційний портал Верховної Ради України. - Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/518-78-%D0%BF>.

9. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик (утверждена постановлением Чрезвычайного VIII Съезда Советов Союза Советских Социалистических Республик от 5 декабря 1936 года) (первоначальная редакция) [Электронный ресурс]. - Режим доступу : [http://ru.wikisource.org/wiki/Конституция_СССР_\(1936\)/Исходная_редакция](http://ru.wikisource.org/wiki/Конституция_СССР_(1936)/Исходная_редакция).

10. Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик : принята на внеочередной 7 сессии Верх. Совета СССР 9 созыва 7 окт. 1977 года. - М. : Изд-во полит. лит-ры, 1977. - С. 45.

11. ЦДАВО України, ф. 582, оп. 20, спр. 183, арк. 71.

12. ЦДАВО України, ф. 582, оп. 20, спр. 1423, арк. 37; спр. 1422, арк. 136; арк. 142; арк. 148; арк. 154; арк. 160.

13. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 119, арк. 7.

14. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 119, арк. 16.

15. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 121, арк. 5.

16. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 121, арк. 12-17.

17. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 122, арк. 3.

18. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 122, арк. 10-12.

19. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 122, арк. 21.

20. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 122, арк. 28.

21. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 122, арк. 206.

22. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 126, арк. 5.

23. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 126, арк. 7.

24. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 126, арк. 17.

25. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 130, арк. 11.

26. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 130, арк. 9.

27. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 141, арк. 4.

28. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 141, арк. 23.

29. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 141, арк. 37-38.

30. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 147, арк. 24.

31. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 147, арк. 28.

32. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 147, арк. 41-42.

33. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 150, арк. 14.

34. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 150, арк. 28-29.

35. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 165, арк. 5.

36. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 165, арк. 13.

37. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 198, арк. 4.

38. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 237, арк. 4.

39. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 252, арк. 3.

40. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 264, арк. 2.

41. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1, спр. 264, арк. 3.

42. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1 доп., спр. 200, арк. 14-15.

43. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1 доп., спр. 208, арк. 20-21.

44. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1 доп., спр. 217, арк. 4-5.

45. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 1 доп., спр. 230, арк. 24-25.

46. Державний архів Донецької області, ф. Р-2852, оп. 2, спр. 1441, арк. 1.

Балькин Иван,

магістр історії, соискатель кафедры истории Украины Донецкого национального университета

НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В СИСТЕМЕ ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ 1943-1982 (НА МАТЕРИАЛАХ ДОНЕЦКОЙ ОБЛАСТИ)

В статье рассматривается официальная позиция советской власти в сфере национальной политики в период 1943-1982 гг., анализируется ситуация в языковой среде Донецкого региона, определяются основные каналы реализации политики в языковой среде, в том числе, через систему школьного образования. Автор доказывает, что при всех условиях именно политика русификации была единственно возможным для централизованной советской власти средством управления таким большим государством, как Советский Союз.

Ключевые слова: национальная политика советской власти; Донбасс; языковая среда; родной язык; система школьного образования; язык обучения; русификация.

Balykin Ivan,

master of history, competitor of the Department of History of Ukraine, Donetsk National University

NATIONAL POLICY OF SOVIET POWER IN SCHOOL EDUCATIONAL SYSTEM 1943-1982 YEARS (THE MATERIAL OF THE DONETSK REGION)

The article deals with the official position of the Soviet government in the national policy during 1943-1982 years, analyzes the situation in the linguistic environment in Donetsk region, and identifies the main channels of policy in the language environment, particularly through the school system as a major mechanism in the process. We can conclude that from the beginning of tenure as First Secretary of the Communist Party of Khrushchev and the end of

Brezhnev's era more than half of schools were Russian. This trend was observed among the students also. Difference proportion of pupils who have studied Russian and Ukrainian languages in nearly two decades has changed in favor of the Russian language when in 1959/60 year Russian was taught almost 3.5 times more than Ukrainian, while in 1978/79 year there were 12.8 times more. This shows that in the 1943-1982 period the Soviet government consistently carried out the process of creating a single Soviet people in the territory of the USSR by the Russification of education. Visibly voluntary choice of language of study at the command-administrative methods of the country management made even better results behind the screen democracy. Since such a large state like the Soviet Union sought to unify the system of inter-republic communication through the introduction of Russian language in the process the Russification of Ukrainian SSR carried out more rapidly than in other Soviet republics, and had its own special features.

Keywords: national policy of the Soviet government; Donbas; language environment; native language; the system of school education; language of education; russification.

REFERENCES

1. Skliar V. (2001), *Changes in the national consist and linguistic structure of the population of Ukraine for 1959-1989 years*, Thesis for the degree of doctor of historic sciences after specialty 09.00.12. "Ukrainoznavstvo", Kyiv, 181 p. (ukr).
2. Shevtchuk Zh. (2001), *Language policy in Ukraine (late 50's - early 90's)*, Abstract of thesis for the degree of candidate of historic sciences in specialty 07.00.01 "History of Ukraine", Kharkiv, 19 p. (ukr).
3. Naulko V. I. (1965), *Ethnic composition of the Ukrainian SSR: statistical and cartographic research*, Naukova Dumka, Kyiv, 276 p. (ukr).
4. Maiboroda O. M. and Shapoval Y. I. (2003), *The political history of Ukraine XX century: in 6 volumes, Vol. 6. From totalitarianism to democracy (1945-2002)*, Kyiv, p. 172 (ukr).
5. Tievikova O. (2008), *Russification policies of the Soviet government in the field of education during the temporary liberalization of the totalitarian system*, *Current national and world history*. Iss. 13, Rivne, pp. 84-89 (ukr).
6. Radianska shkola (1959), *The Law on to strengthen communication school with life and the further development of public education in the USSR*, № 1, pp. 3-15 (ukr).
7. Communist party of the Soviet Union in resolutions and decision of congresses, conferences and plenums of Central Committee (1898-1986), 9th ed., Corr. and add (1986), Vol.8, Politizdat, Moscow, pp. 161-292 (rus).
8. Parliament of Ukraine (1978), *Resolution of the Council of Ministers on 13 October 1978 "On measures for further improvement of learning and teaching in the Russian in Soviet republics"*, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/518-78-п> (ukr).
9. Constitution (Fundamental Law) of the Union of Soviet Socialist Republics (approved by Decision of VIII Extraordinary Congress of Councils of the Union of Soviet Socialist Republics on December 5, 1936) (original version), available at: [http://ru.wikisource.org/wiki/Конституция_СССР_\(1936\)/Исходная_редакция](http://ru.wikisource.org/wiki/Конституция_СССР_(1936)/Исходная_редакция) (rus).
10. Constitution (Fundamental Law) of the Union of Soviet Socialist Republics: 7 approved at the extraordinary session of the Supreme Council of the USSR of 9 convocation on October 7, 1977 (1977), Publ political of literature, Moscow, p. 45 (rus).
11. Central State Archive of higher authorities and administration of Ukraine, fond 582, opys 20, sprava 183, p. 71 (ukr).
12. Central State Archive of higher authorities and administration of Ukraine, fond 582, opys 20, sprava 1423, p. 37; sprava 1422, p. 136; p. 142; p. 148; p. 154; p. 160 (ukr).
13. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 119, p. 7 (ukr).
14. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 119, p. 16 (ukr).
15. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 121, p. 5 (ukr).
16. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 121, pp. 12-17 (ukr).
17. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 122, p. 3 (ukr).
18. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 122, pp. 10-12 (ukr).
19. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 122, p. 21 (ukr).
20. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 122, p. 28 (ukr).
21. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 122, p. 206 (ukr).
22. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 126, p. 5 (ukr).
23. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 126, p. 7 (ukr).
24. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 126, p. 17 (ukr).
25. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 130, p. 11 (ukr).
26. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 130, p. 9 (ukr).
27. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 141, p. 4 (ukr).
28. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 141, p. 23 (ukr).
29. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 141, pp. 37-38 (ukr).
30. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 147, p. 24 (ukr).
31. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 147, p. 28 (ukr).
32. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 147, pp. 41-42 (ukr).
33. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 150, p. 14 (ukr).
34. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 150, pp. 28-29 (ukr).
35. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 165, p. 5 (ukr).
36. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 165, p. 13 (ukr).
37. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 198, p. 4 (ukr).
38. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 237, p. 4 (ukr).
39. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 252, p. 3 (ukr).
40. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 264, p. 2 (ukr).
41. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1, sprava 264, p. 3 (ukr).
42. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1 dop., sprava 200, pp. 14-15 (ukr).
43. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1 dop., sprava 208, pp. 20-21 (ukr).
44. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1 dop., sprava 217, pp. 4-5 (ukr).
45. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 1 dop., sprava 230, pp. 24-25 (ukr).
46. State Archive of Donetsk region, fond P-2852, opys 2, sprava 1441, p. 1 (ukr).